

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆԸ ՆՊԱՍՏՈՂ ԵՎ ԽՈՉԸՆԴՈՏՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

ԱՍՏԳԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ*

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա

Կրթական համակարգում փոփոխությունները ժամանակի հրամայականներին համապատասխանեցնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծարար և ճկուն մոտեցում, ավանդական կրթության մոդելի վերափոխում՝ ապահովելով սովորողների համար հմտություններ ձեռք բերելու հնարավորություն: Այս գործում առաջնային է ստեղծարար ուսուցչի դերը: Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել ուսուցիչների ստեղծարարությանը նպաստող և խոչընդոտող գործոնները, հայկական միջավայրում դրանց դրսևորման առանձնահատկությունները: Ստեղծարարության տեսաբաններ Մ. Նյուկեյի, Տ. Լյուբարտի և Կ. Ռոջերսի մոտեցումների հիման վրա կազմվել է հարցարան, որը որպես հետազոտության մեթոդ կիրառվել է կրթության ոլորտի փորձագետների և ուսուցիչների շրջանում: Փորձարարական տվյալների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ փորձագետները ուսուցիչներից ակնկալում են ստեղծարարություն, որը կհամապատասխանի համակարգի սահմանափակումներին, ավելի շատ հիմնված կլինի ուսուցչի նախաձեռնողականության և մոտիվացիայի, քան պարզատրամների և արտաքին միջավայրի պայմանների վրա: Մինչդեռ ուսուցիչները շեշտադրում են ոչ միայն իրենց անձնային ստեղծարար որակների առկայությունը, այլև արտաքին միջավայրի կողմից իրենց աշխատանքի կարևորումը և պարզատրամը: Թեև մրցակցությունը և պարզատրամը տեսականորեն ընդգրկված են ստեղծարարության դրսևորմանը խանգարող գործոնների շարքում, սակայն ուսուցիչները դրանք ավելի քիչ խոչընդոտ են համարում:

Բանալի բառեր – ստեղծարարություն, ստեղծարարությանը նպաստող գործոններ, ստեղծարարության խոչընդոտներ, ուսուցիչ, ստեղծարար ուսուցում, դիվերգենտ մտածողություն, ստեղծարարության անձնային որակներ

* **Աստղիկ Գևորգյան** – ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի «Ընդհանուր հոգեբանություն, հոգեբանության տեսություն և պատմություն, անձի հոգեբանություն» մասնագիտության ասպիրանտ **Астгик Геворгян** – Аспирант Академии государственного управления РА по специальности «Общая психология, теория и история психологии, психология личности»

Astghik Gevorgyan – PhD student at the Public Administration Academy of the RA in the field of specialization “General psychology, theory and history of psychology, personality psychology”

Էլ. փոստ՝ astgh.gevorgyan@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0499-2273>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 26.10.2023

Գրախոսվել է՝ 11.03.2024

Հաստատվել է՝ 29.03.2024

© The Author(s) 2024

Արդի հասարակությանը բնորոշ մեծ փոփոխությունների պայմաններում անձի ստեղծարարությունը օգնում է նոր ուղիներ գտնելու և ճկուն լինելու դրանց արագ արձագանքելու համար: Թեև հենց կրթական համակարգում պետք է առավելապես դրսևորվի ստեղծարարությունը, սակայն հասկապես այստեղ են դանդաղ արձագանքում փոփոխություններին: Ուսուցիչները և սովորողները սահմանափակվում են ավանդական կրթությամբ, ինչը չի ապահովում խնդիրներ լուծելու, որոշումներ կայացնելու, կյանքում կողմնորոշվելու և արդյունավետ լինելու ստեղծարարության հմտություններ սովորողների համար: Այստեղ մեծ է ուսուցչի դերը: Ուսուցիչների ստեղծարարության դրսևորումը նպաստում է մի կողմից նրանց աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը, մյուս կողմից՝ սովորողների ստեղծարարության զարգացմանը: Այս խնդրի ուսումնասիրության համար կարևոր է հասկանալ, թե որոնք են ուսուցիչների ստեղծարարությունը խոչընդոտող հանգամանքները, մասնավորապես ՀՀ-ում:

Ստեղծարարության քննարկումները ծավալվում են երկու ուղղությամբ: Առաջին դեպքում ստեղծարարությունը ընկալվում է որպես մտածողության հատուկ ձև կամ մտավոր գործառույթ, որը կարող ենք անվանել դիվերգենտ մտածողություն: Երկրորդ դեպքում ստեղծարարությունը ընկալվում է որպես էսթետիկ, արտիստիկ և մասնագիտական մտածողություն: Օրինակ, ասում են, որ Միքելանջելոն կամ Էյնշտեյնը ստեղծարար են¹:

Ներկայումս կրթության ոլորտում ստեղծարարության զարգացման համար կարևորվում է ոչ միայն տաղանդների ուսումնասիրությունը, այլև այսպես կոչված «նորմալ կամ դեմոկրատական» ստեղծարարությունը: Այն սահմանվում է որպես «երևակայության վրա հիմնված գործունեություն, որը ձևավորվում է այն նպատակով, որ ստեղծվեն և՛ ինքնատիպ, և՛ արժեքավոր արդյունքներ»²: Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծարար մտածողության զարգացումը թե՛ ուսուցիչների, թե՛ աշակերտների համար ամրագրված է «Կրթության մասին» օրենքում: Ստեղծարարության զարգացումը կարևորվում է որպես հանրակրթության կարևոր չափորոշիչ և իրավասություն աշակերտների համար:

Այս տեսանկյունից Է. Տորենսը ստեղծարարությունը սահմանում է որպես «խնդիրները և հնարավոր լուծումները գտնելու, վարկածներ առաջադրելու, արդյունքները գնահատելու և ներկայացնելու գործընթաց»³: Ըստ նրա՝ այս

¹ Տե՛ս **Cropley A. J.**, *More Ways than One: Fostering Creativity in the Classroom*, Ablex Publishing, New Jersey, 1992:

² Մեծ Բրիտանիայի Ստեղծարար և մշակութային կրթության հարցերով ազգային խորհրդատվական կոմիտեի զեկույց, National Advisory Committee on Creative and Cultural Education, *All Our Futures: Creativity, Culture and Education*, 1999, էջ 30, հղում՝ <https://eric.ed.gov/?id=ED440037>, առցանց՝ 02.02.2023:

³ Ըստ **Ayob A., Hussain A., Majid R. A.**, *A Review of Research on Creative Teachers in Higher Education*, *International Education Studies*, Vol. 6, No. 6, 2013, էջ՝ 8, DOI: 10.5539/ies.v6n6p8

գործընթացը ներառում է «ինքնատիպ գաղափարների ստեղծում, տեսակետների բազմազանություն, նոր գաղափարների համադրում և այդ գաղափարների միջև կապերի որոնում»⁴:

Ա. Քրոփլին ևս ստեղծարարությունը ներկայացնում է որպես առաջին հերթին գաղափարներ ստեղծելու ունակություն, հատկապես՝ յուրօրինակ, նորարարական, նոր գաղափարներ: Այսինքն, եթե ուսուցիչը և աշակերտը ստեղծարար են, նշանակում է նրանց մտածողությունը համարձակ ու նորարար է: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ խոսքը չի վերաբերում արտիստիկ կամ գիտական ստեղծարարությանը: Ըստ Ա. Քրոփլիի՝ ինտելեկտուալ հմտություններին զուգահեռ՝ ստեղծարար մտածողությունը կարիք ունի մոտիվացիայի, խիզախության, ճանաչված լինելու զգացողության և համանման այլ գործոնների⁵:

Ստեղծարարության զարգացման համար կարևորվում է ոչ միայն ստեղծարար մտածողության, այլև անձի այն որակների և ունակությունների զարգացումը, որոնք նպաստում են ստեղծարարությանը:

Անդրադառնալով ստեղծարար անձի որակներին՝ գրականության մեջ առանձնացնում են ստեղծարարությանը նպաստող 7 որակներ⁶՝ խնդիրների նկատմամբ զգայունությունը, ճկուն մտածողությունը, յուրօրինակությունը, ինքնամոտիվացիան, կոմպետենտությունը (բանիմացությունը), կայունությունը ֆրոստրացիայի հանդեպ, վստահությունը իր գնահատականներում: Մ. Նյոլկեն ստեղծարարությունը «սպանող» 11 գործոն է առանձնացնում՝ նաև նշելով, թե ինչպես կարելի է հաղթահարել դրանք՝ ապահովագրումը սխալներից, մրցակցությունը, կաղապարված մտածողությունը, պարզևատրումը, ոչ հետևողականությունը, ցայտնոտը, ընդհանուր վատ պայմանները, ինքնագոհությունը, անտարբերությունը, կազմակերպության անհաջող կառուցվածքը, ոչ բավարար ինքնավստահությունը⁷:

Փ. Վայնցվայգը առանձնացնում է ոչ կառուցողական քննադատությունը՝ որպես ստեղծարարությունը և ինքնաարտահայտումը խոչընդոտող գործոն: Ըստ նրա՝ առանց գովասանքի քննադատությունը վախեցնում և վանում է մարդկանց, ստիպում է ինքնամիտիվել, կորցնել ինքնավստահությունը, որը շատ անհրաժեշտ է ստեղծարարության համար⁸:

Ստեղծարարության բազմագործոն մոտեցման հեղինակներից Թ. Լյուբարտի կարծիքով՝ ստեղծարարությանը նպաստող անձնային հատկանիշներն են՝ համառությունը, անորոշությունը հանդուրժելը, նոր փորձին բաց լինելը, անհատականությունը և հակադրումը կոմֆորմիզմին, հակվածությունը ռիսկին, պսիխոտիզմը⁹:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս **Cropley A. J.**, նշվ. աշխ.:

⁶ Տե՛ս **Մ. Պողոսյան**, Ստեղծարար կառավարում, մեթոդական ուղեցույց, ՀՀ ՊԿԱ, Եր., 2018, էջ 80:

⁷ Տե՛ս **Нельке М.** Техники креативности. Омега-Л, М., 2006, էջ 49:

⁸ Տե՛ս **Вайнцвайг П.** Десять заповедей творческой личности, Прогресс, М., 1990:

⁹ Տե՛ս **Любарг Т., Муширу К., Торджман С., Зенасни Ф.** Психология креативности, Когито-Центр, М., 2009:

Ինչպես վերը նշվեց, բացի անձնային որակներից, ստեղծարարության զարգացմանը նպաստում է նաև ստեղծարար մտածողության ձևերի զարգացումը՝ դիվերգենտ, լատերալ և ոչ շարժն մտածողության զարգացումը:

Ըստ Ջ. Գիլֆորդի՝ ստեղծարարությունը դիվերգենտ, կոնվերգենտ և գնահատող մտավոր գործողությունների համադրությունն է: Դիվերգենտ մտածողության օգնությամբ ստացված վերջնական մտավոր արդյունքի յուրահատկությունը հնարավոր պատասխանների բազմազանությունն է: Դիվերգենտ մտածողությանը բնորոշ են սահունությունը/արագությունը, ճկունությունը, յուրօրինակությունը: Բացի թվարկվածներից՝ Ջ. Գիլֆորդը ստեղծարարության կարևոր չափանիշ է համարում մշակվածությունը, որը ապահովում են արդեն կոնվերգենտ մտածողությունը և գնահատումը: Արդյունավետ կոնվերգենտ մտածողությանը բնորոշ են՝ հարաբերակցվող հասկացությունները բացահայտելը, նմանություն կամ պարբերականություն գտնելը, սեմանտիկ նյութին բնորոշում տալու ունակությունը, լավ կամ վատ տրամաբանական հետևանքների կանխատեսումը, ինֆորմացիայից կոնկրետ եզրակացությունների հանգելն ու ձևակերպելը: Ստեղծարար մտածողության համար Ջ. Գիլֆորդը կարևորում է նաև գնահատումը: Ընդ որում, դա կարևոր է թե՛ սկզբնական փուլում, երբ պետք է տեսնել խնդիրը, թե՛ վերջնական, երբ պետք է գնահատել՝ արդյո՞ք ստացված արդյունքը լուծում է խնդիրը¹⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, ստեղծարարության համար անհրաժեշտ է ոչ միայն բազմազան տարբերակներ գտնել դիվերգենտ մտածողության միջոցով, այլև համակարգել դրանք, վերածել ստեղծարար արդյունքի կոնվերգենտ մտածողության միջոցով: Իսկ գնահատումը՝ որպես ստեղծարար գործընթացի փուլերից մեկը, նպաստում է, որ ստեղծարար արդյունքը համապատասխանի խնդրի բովանդակությանը կամ լուծմանը և իրավիճակի սահմանափակումներին, լինի որակյալ և պիտանի հանրության կողմից օգտագործվելու:

Ստեղծարար մտածողության տեխնիկաների հեղինակ Էդվարդ դե Բոնոն առանձնացնում է շարժն և ոչ շարժն մտածողությունը՝ ստեղծարար մտածողությունը համարելով ոչ շարժն մտածողության տեսակ: «Ոչ շարժն մտածողության դեպքում մտքերը հանգում են նոր, ավելի կենսունակ գաղափարների, վրա է հասնում էվրիստիկ պահը, ինչի արդյունքում խնդրին տրվող քիչ հավանական լուծումը ակնթարթորեն ձեռք է բերում ամենաբարձր հավանականություն»¹¹: Այդ պահին հասնելն էլ է. դե Բոնոն համարում է ոչ շարժն մտածողության նպատակը:

Դե Բոնոն առաջ է քաշել նաև «լատերալ մտածողություն» տերմինը, որն ուղղված է նոր գաղափարներ ստեղծելուն: Լատերալ մտածողությունն ունի չորս հիմնական սկզբունքներ՝ գերակայող կամ բնեռացնող գաղափարի բա-

¹⁰ Sté u **Guilford J. P.**, Three faces of intellect, *The American Psychologist*, 14, № 8, 1959:

¹¹ **Де Бонно Э.**, Рождение новой идеи, М., Прогресс, 1975, с. 5.

ցահայտումը, տարբեր մտեցումների փնտրտուքը, ուղղահայաց մտածողության խիստ վերահսկողության թուլացումը, դեպքի օգտագործումը¹²:

Ստեղծարարության զարգացման համար Փ. Վայնցվայզը կարևորում է ինտուիտիվ և տրամաբանական մտածողության համադրումը: Ինտուիցիան, ըստ հեղինակի, կապում է գիտակցականն ու անգիտակցականը, այն ընդունում է անգիտակցականի հնարավորությունները և մշակում ու պահպանում է ինֆորմացիան շատ մեծ արագությամբ¹³:

Ստեղծարարության զարգացման և խնդիրներին ստեղծարար լուծումներ տալու համար կարելի է կիրառել նաև երևակայության տարբեր հնարքներ՝ համատեղում, շեշտադրում, տիպավորում և այլն¹⁴:

Այսպիսով, ստեղծարարության զարգացման համար առանձնացնում ենք նպաստող ու խոչընդոտող գործոններ, անձնային որակներ և ստեղծարար մտածողության ձևեր ու տեխնիկաներ: Սա նշանակում է, որ որոշակի նպաստող գործոնների դեպքում, երբ անձն ունի ստեղծարար մարդուն բնորոշ որակներ, ծանոթ է և փորձարկում է ստեղծարար մտածողության ձևերը, նրա մեջ զարգանում և դրսևորվում է ստեղծարարությունը:

Ինչ վերաբերում է ուսուցիչների ստեղծարարությանը, ապա ստեղծարար խնդիրները նրանց համար կարող են տարբեր լինել՝ սկսած ուսումնադաստիարակչական գործընթացի բովանդակության, ձևի ու մեթոդների մեջ նորարարություններ մտցնելուց, վերջացրած բազմաբնույթ մասնավոր հարցերով, որոնք ծագում են սովորողների հետ հաղորդակցման և գործունեության կոնկրետ իրավիճակներում: Ստեղծարարությունը ոչ թե ուսուցչի անձի առանձին հատկանիշ կարող ենք դիտարկել, այլն ավելի էական ու անհրաժեշտ բնութագրիչ¹⁵:

Ս. Քրոփլին, Օ. Մուր, Ջ. Օրնշտեյնը և Է. Տորենսը քննարկում են ստեղծարար մտածողության պրակտիկ արժեքը դասարանում, իսկ Դ. Շուբերտը նշում է, որ ստեղծարար աշակերտների միջին գնահատականներն ավելի բարձր են, և նրանք ավելի քիչ են ձախողվում¹⁶: Դիվերգենտ մտածողության զարգացումը բարելավում է սովորելու հանդեպ վերաբերմունքը և բարձրացնում է սովորելու մոտիվացիան: Ս. Քրոփլին ներկայացնում է ուսուցչի վարքի հատուկ ցանկ, որը խթանում է ստեղծարարությունը, ինչպես օրինակ՝ խրախուսել սովորողներին գործելու ինքնուրույն, մոտիվացնել նրանց՝ յուրացնելու փաստացի գիտելիքը, որպեսզի ունենան բավարար հիմք դիվերգենտ մտածողության համար, չքննադատել նրանց, քանի դեռ խորությամբ չեն աշխատել և հստակ ձևակերպել իրենց արդյունքները, խթանել նրանց ինքնագնահատումը, լուրջ

¹² Տե՛ս Դե **Боно Э.** Искусство думать. Латеральное мышление как способ решения сложных задач, Альпина Паблишер, М., 2015, էջ 75:

¹³ Տե՛ս **Вайнцвайг П.**, նշվ. աշխ., էջ 81:

¹⁴ Տե՛ս **Ильин Е. П.** Психология творчества, креативности, одаренности, Питер, СПб., 2009, էջ 300:

¹⁵ Տե՛ս **Пузеп Л. Г.** Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога, Омский научный вестник, №4(58), 2017, էջ 115-117:

¹⁶ Ըստ **Cropley A. J.**, նշվ. աշխ., էջ 27:

մոտենալ նրանց առաջարկություններին և հարցերին, օգնել նրանց հաղթահարելու ֆրուստացիան և ձախողումը¹⁷:

Ա. Քրաֆթը ստեղծարարության կարևոր որակ է համարում հնարավորությունների վրա հիմնված մտածողությունը: Ըստ նրա՝ դա օգնում է ուսուցչին վերահսկողությունը իր ձեռքը վերցնելու և գործելու որպես նորարար: Հնարավորությունների վրա հիմնված մտածողությունը ենթադրում է գտնել այլընտրանքային ուղիներ խոչընդոտները հաղթահարելու համար, հարցեր դնել և որոշել խնդիրները¹⁸:

Հորնը ստեղծարար ուսուցիչների հետազոտության արդյունքում առանձնացնում է այն գործոնները, որոնք ազդում են ստեղծարար ուսուցման վրա: Դրանք են՝ ուսուցչի ընտանեկան պատմությունը, հասունանալու և սովորելու փորձառությունը, գործընկերների հետ հարաբերությունները, կրթության ոլորտում հիմնական համոզմունքները, հաճելի ուսումնական միջավայր ստեղծելու ցանկությունը, սերը սովորողների հանդեպ, հետաքրքիր, ներգրավված, բավականություն պատճառող, հաճելի և մարտահրավերային ուսուցումը¹⁹: Ըստ նրա՝ ստեղծարար ուսուցիչների համար մրցակցությունն ու մրցանակները չեն ընկալվում որպես հիմնական նպատակ: Է. Տորենսի և Է. Հանսենի հետազոտության համաձայն ևս ստեղծարար ուսուցիչները օգտագործում են այնպիսի հարցեր, որոնք ակնկալում են դիվերգենտ պատասխաններ՝ տարրական հիմքերից շեղվող և ներգրավվող, որտեղ պետք է ներկայացվեն անձնական փորձեր, ընկալումը, կարծիքը և մտքերը²⁰:

Անդրադառնալով ուսուցիչների ստեղծարարության դրսևորումը խոչընդոտող գործոններին՝ Կ. Դորինսը և Տ. Ամաբայը նշում են, որ գործնականում ուսուցչի ստեղծարարությունը կարող է սահմանափակվել ուսումնական նպատակներով, դասացուցակով, հաստատված ուսումնական պլանով, թեստավորված բնույթ ունեցող քննություններով: Արդյունքին միտված նման համակարգում ստեղծարարությունը կարող է ընկալվել որպես շքեղություն ուսուցիչների աշխատանքում: Մա կարող է իր հետ բերել չափից շատ սահմանափակումներ և համակարգային կառուցվածք, որոնք ճնշում են ստեղծարարությունը և նորարարությունը²¹:

Այսպիսի սահմանափակ պայմաններում ստեղծարարությանը նպաստող վարքը հիմնականում հիմնվում է ուսուցչի անձնային ստեղծարարության զարգացման վրա: Ուսուցիչները չեն կարող զարգացնել սովորողների ստեղծարարությունը, եթե ճնշվում են իրենց ստեղծարար ունակությունները²²: Իսկ

¹⁷ Ըստ **Cayirdag N.**, Creativity Fostering Teaching: Impact of Creative Self-efficacy and Teacher Efficacy, Vol. 17, No. 6, 2017, էջ 1959-1975, DOI 10.12738/estp.2017.6.0437

¹⁸ Տե՛ս **Craft A.**, Creativity in School: Tensions and Dilemmas, Taylor & Francis e-Library, 2005:

¹⁹ Ըստ **Ayob A., Hussain A., Majid R. A.**, նշվ. աշխ.:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

²¹ Տե՛ս **Cayirdag N.**, նշվ. աշխ.:

²² Տե՛ս Մեծ Բրիտանիայի Ստեղծարար և մշակութային կրթության հարցերով ազգային

Պ. Վուդսի կատարած հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ ուսուցչի ստեղծարարությունը խոչընդոտում են ուսումնական բովանդակությունում կատարվող հաճախակի փոփոխությունները, քանի որ ուսուցիչները զգում են, որ ստիպված են հարմարվել ուսումնական որոշակի մոտեցումներին²³:

Ստեղծարարությանը նպաստող կամ խոչընդոտող գործոնները կարող են պայմանական լինել՝ կախված այն բանից, թե ստեղծարարության որ ձևն է զարգացած ուսուցչի մեջ: Քելի Անսվորթը առանձնացնում է ստեղծարարության դրսևորման համար երկու առանցք՝ ինքնուրույնություն (արտաքին-ներքին) և խնդիր (ներկայացված-հայտնաբերված): Մրա հիման վրա նա առաջ է քաշում ստեղծարարության 4 տիպերի մատրիքը՝ արձագանքող, ակնկալվող, աջակցող և պրոակտիվ: Արձագանքող ստեղծարարության դեպքում անձը սահմանափակված է իրեն ներկայացված խնդրի լուծման շրջանակներով (օրինակ՝ կազմակերպված ֆոկլուս խմբեր խնդրի լուծման համար): Մասնագիտական ստեղծարարությունը ևս հիմնականում դրսևորվում է այս տիպում: Ակնկալվող ստեղծարարության դեպքում ներգրավվածությունը արտաքին է, սակայն խնդիրը հայտնաբերում է անձը²⁴: Ակնկալվող ստեղծարարություն դրսևորող ուսուցիչները ունեն ստեղծարար ինքնարդյունավետություն, նպատակով մոտիվացվելու և դրական հույզերի հատկություն, բայց նրանց հարկավոր են բավարար ռեսուրսներ: Ակնկալվող ստեղծարարություն դրսևորող ուսուցիչներին նախապայմաններ են հարկավոր՝ պարզևատրումներ, ռեսուրսներ, ընդհանուր քաղաքականության առկայություն: Նրանք ենթարկվում են սոցիալական միջավայրի ազդեցությանը, մի վայրում կարող են լինել ստեղծարար, մեկ այլ տեղում՝ ոչ²⁵:

Ներդրող ստեղծարարության դեպքում հակառակն է: Այսինքն՝ անձը ցանկություն ունի, նախաձեռնում է լուծել արդեն իսկ սահմանված խնդիրը: Ներդրող ստեղծարարություն ցուցաբերող ուսուցիչները մոտիվացվում են նպատակից, ստեղծարար ինքնարդյունավետությունից, իսկ արտաքին մոտիվացիան և բացասական հույզերը խոչընդոտում են նրանց ստեղծարարության դրսևորմանը: Չորրորդ տեսակի՝ պրոակտիվ ստեղծարարության դեպքում անձը ներքին մոտիվացիայով փորձում է խնդիրներ գտնել դրանք լուծելու համար²⁶: Պրոակտիվ ստեղծարար ուսուցիչները ունեն ստեղծարարության բարձր մակարդակ, նույնիսկ երբ աշխատում են ստեղծարարությունն արգելակող սոցիալական միջավայրում: Պրոակտիվ ստեղծարարությունը հիմն-

խորհրդատվական կոմիտեի գեկույց:

²³ Ըստ **Ayob A., Hussain A., Majid R. A.**, նշվ. աշխ.:

²⁴ Տե՛ս **Unsworth, K.**, Unpacking Creativity, *Academy of Management Review*, 26(2), 2001, էջ 289-297, DOI:10.5465/AMR.2001.4378025

²⁵ Տե՛ս **Lapeniene D., Dumciene A.**, Teachers' Creativity: Different Approaches and Similar Results, *Procedia, Social and Behavioral Sciences* 116, 2014, էջ 279 – 284, էջ 280, DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.208

²⁶ Տե՛ս **Unsworth, K.**, նշվ. աշխ., էջ 6-8:

ված է անձնային հատկանիշների վրա: Սոցիալական միջավայրը քիչ ազդեցություն ունի այս տիպի ստեղծարարության վրա²⁷:

Իհարկե, ստանդարտ ուսումնական պլանի, թեստերի և նույնիսկ բովանդակությունը ընդունված ձևով ներկայացնելու պայմաններում ստեղծարարությանը նպաստելը լրացուցիչ պատասխանատվություն է ուսուցչի համար: Սակայն Ջ. Բայերը և Տ. Գարետը գտնում են, որ պարտադիր չէ՝ հաշվետվողականությունը և ստանդարտացումը խոչընդոտեն ստեղծարարությունը: Նրանք կարծում են, որ այս երկուսի միջև կարող են սիներգետիկ հարաբերություններ լինել: Ստեղծարարության համար ուսուցումը կարող է արվել բովանդակության ստանդարտներին համապատասխան, իսկ գիտելիքներ տալը՝ նպաստել ստեղծարարությանը: Նրանք խորհուրդ են տալիս ուսուցիչներին հավասարակշռել ներքին և արտաքին մոտիվացիան, սովորեցնել դիվերգենտ մտածողություն՝ մտազրոհներ կազմակերպելով, և ուսուցման մեջ օգտագործել աշակերտակենտրոն և ուսուցչակենտրոն մոտեցումներ:

Ավելին, Ջ. Բայերը նշում է, որ լավ գիտական հիմքը չի վնասում սովորողների ստեղծարարությունը, նույնիսկ կարող է բարձրացնել այն²⁸: Ռ. Բեզետոն և Ջ. Կաուֆմանը ևս գնահատում են ուսումնական ստանդարտները որպես ստեղծարարությանը նպաստող գործոն, քանի որ ստեղծարարությունը պարզապես ինքնատիպությունը չէ. այն նաև պետք է կիրառելի ու օգտակար լինի: Այն պահանջում է նախաձեռնել ստեղծարար մոտեցմամբ ուսուցում և ունենալ վերահսկողության ավելի շատ ներքին լոկուս, քան արտաքին²⁹:

Հայկական միջավայրում ուսուցիչների ընկալումը իրենց ստեղծարարության դրսևորմանը նպաստող և խոչընդոտող գործոնների վերաբերյալ հասկանալու համար կատարել ենք փորձարարական հետազոտություն՝ օգտագործելով հարցարանի մեթոդը: Հարցարանը կազմելու մեթոդաբանական հիմքը Մ. Նյուկեյի առաջ քաշած՝ ստեղծարարությանը նպաստող և «սպանող» գործոններն են, Թ. Լյուբարտի՝ ստեղծարարությանը նպաստող անձնային որակները և Կ. Ռոջերսի մոտեցումը ստեղծարար գործունեության համար անհրաժեշտ ներքին և արտաքին պայմանների մասին: Այնուհետև կատարել ենք ռանգավորում, որի նպատակն է ցույց տալ տվյալ գործոնի արտահայտվածության աստիճանը հետազոտվող գործոնների շարքում:

Հարցարանում հետազոտության մասնակիցները պետք է 1-ից 10 բալային համակարգով նախ նշեին, թե, ըստ իրենց, որքանով է կարևոր ուսուցչի համար լինել ստեղծարար, և որքանով են աշակերտները կարևորում ուսուցչի ստեղծարարությունը: Այնուհետև պետք է 1-13 հերթականությամբ ըստ առաջնահերթության դասավորեին ուսուցչի ստեղծարարության դրսևորմանը

²⁷ Տե՛ս **Lapeniene D., Dumciene A.**, նշվ. աշխ., էջ 281:

²⁸ Ըստ **Cayirdag N.**, նշվ. աշխ.:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

նպաստող հետևյալ գործոնները՝ խոչընդոտները հաղթահարելու համառությունը, անորոշության հանդեպ հանդուրժողականությունը, հետաքրքրությունը նորի հանդեպ, ինքնուրույն մտածելը, գործելը, ռիսկի հակվածությունը, խնդիրների նկատմամբ զգայունակությունը, մտածողության ճկունությունը, յուրօրինակությունը, ինքնամոտիվացիան, բազմակողմանի գիտելիքները, ինքնավստահությունը, անսովոր համադրություններ կատարելը, ինքնարտահայտման ազատությունը:

Նույնը (ըստ առաջնահերթության) պետք է նշվեր ուսուցչի ստեղծարարության դրսևորումը խոչընդոտող պատնեշների դեպքում՝ ապահովագրումը սխալներից, սխալվելու հնարավորության բացակայությունը, մրցակցությունը, կադապարված մտածողությունը, պարզաստրումը, անհետևողականությունը, ժամանակի սղությունը, ընդհանուր վատ պայմանները, ինքնագոհությունը, անտարբերությունը, անվստահությունն ինքն իր հանդեպ, ոչ կառուցողական քննադատությունը, վախը նորի հանդեպ, ծիծաղելի թվալու վախը: Հետազոտությանը մասնակցել են կրթության 10 փորձագետ (10 և ավելի տարի աշխատանքային փորձ ունեցող տնօրեններ և փոխտնօրեններ) և 50 ուսուցիչ: Ուսուցիչների հետազոտական տվյալներից վալիդ է 36-ը:

Անդրադառնալով հետազոտության առաջին մասին՝ նշենք, որ ուսուցիչները կարծում են՝ իրենց համար կարևոր է ստեղծարար լինել (9.1 միջին գնահատական), մինչդեռ աշակերտները դա ավելի քիչ են կարևորում (8.8 միջին գնահատական): Նման գնահատական են տվել նաև փորձագետները՝ համապատասխանաբար 9.8 և 8.9 միջին գնահատական: Ստացվում է, որ աշակերտները, ըստ ուսուցիչների և կրթության փորձագետների, քիչ են գնահատում ուսուցչի ջանքերը, կատարած աշխատանքը: Մա բնորոշ է ուսուցչի ինքնարդյունավետության ցածր մակարդակին, այսինքն՝ ուսուցիչը համոզված չէ, որ իր կատարած քայլերը և մասնագիտական գործունեությունը, գործադրած ջանքերը հանգեցնում են անհրաժեշտ ու պահանջվող արդյունքի: Իհարկե, նման համոզմունքը լուրջ խոչընդոտ կարող է լինել ստեղծարարության դրսևորման համար:

Պատահական չէ, որ անինքնավստահությունը, ըստ ուսուցիչների, ստեղծարարությունը խոչընդոտող առաջնային գործոն է: Մյուս գործոններից ուսուցիչները առաջին տեղում են դնում ինքնագոհությունը, անտարբերությունը, ոչ կառուցողական քննադատությունը, անհետևողականությունը: Ըստ ուսուցիչների՝ առաջին խոչընդոտող գործոնը անտարբերությունն է, որը կարող է լինել թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին գործոն ուսուցչի համար: Որպես ներքին գործոն է ուսուցչի մեջ հետաքրքրասիրության պակասը, ցածր մակարդակը, իսկ որպես արտաքին գործոն՝ միջավայրի կողմից սեփական ջանքերի կարևորության զգացողության և գնահատման պակասը: Պատահական չէ, որ մրցակցությունը և պարզաստրումը, ըստ ուսուցիչների, ամենից քիչ կարող են խոչընդոտել ստեղծարարության դրսևորումը: Այսինքն՝ ուսուցիչները իրենց ջանքերի համար ակնկալում են պարզաստրում և պատրաստ են դրա համար մրցակցել՝

նան ստեղծարար արդյունք ցույց տալու տեսքով (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Ուսուցիչների կողմից ամենաշատը նշված խաչընդոտող գործոնները	Ռանգ (տեղը շարքում)
Անտարբերությունը	9
Անհետևողականությունը	8
Ինքնագոհությունը	8
Անինքնավստահությունը	8
Ոչ կառուցողական քննադատությունը	8
Ուսուցիչների կողմից ամենաքիչը նշված խաչընդոտող գործոնները	Ռանգ
Մրցակցությունը	5
Պարզևատրումը	5

Եթե անինքնավստահության հարցում փորձագետների կարծիքները համընկնում են ուսուցիչների կարծիքներին, ապա նույնը չենք կարող ասել պարզևատրման մասին: Փորձագետները պարզևատրումը նշում են որպես ստեղծարարությունը խաչընդոտող գործոն: Այս երկու գործոններին նրանք ավելացնում են նաև վախը նորի հանդեպ, որը նշանակալի գործոն չէին համարել ուսուցիչները: Ըստ փորձագետների՝ ամենաքիչը ստեղծարարությունը կարող են խաչընդոտել շաբլոն մտածողությունը և ընդհանուր վատ պայմանները (տե՛ս աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

Փորձագետների կողմից ամենաշատը նշված խաչընդոտող գործոնները	Ռանգ
Պարզևատրումը	9
Անինքնավստահությունը	9
Վախ նորի հանդեպ	9
Փորձագետների կողմից ամենաքիչը նշված խաչընդոտող գործոնները	Ռանգ
Շաբլոն մտածողությունը	4
Ընդհանուր վատ պայմանները	3

Միաժամանակ, փորձագետները որպես ստեղծարարության դրսևորմանը նպաստող գործոններ կարևորում են ուսուցչի ինքնամոտիվացիան: Այսինքն՝ ակնկալում են, որ ուսուցիչները բոլոր պայմաններում, անկախ միջավայրից, պետք է կարողանան պահպանել ստեղծարար լինելու մոտիվացիան, միաժամանակ առանձնապես ռիսկի չդիմեն, քանի որ, ըստ փորձագետների, ռիսկի հակվածությունը և նորի հանդեպ հետաքրքրությունը այդքան էլ չեն նպաստում ստեղծարարությանը: Փորձագետների տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մի կողմից նրանք կարևորում են ուսուցիչների ստեղծարար, ինքնամոտիվացված ու ինքնավստահ լինելը, մյուս կողմից կարծում են, որ այդ

ստեղծարարությունը պետք է համապատասխանի համակարգի սահմանափակումներին և առավելապես հիմնված լինի ուսուցչի նախաձեռնողականության և մոտիվացիայի, քան պարզևատրումների, խրախուսումների և արտաքին միջավայրի պայմանների վրա (տե՛ս Աղյուսակ 3): Կարծում ենք՝ նրանք, ըստ Անսվորթի տարբերակման, ակնկալում են ներդրող ստեղծարարության դրսևորում՝ ներքին մոտիվացիայի հիման վրա սահմանված խնդիրների լուծում:

Աղյուսակ 3

Փորձագետների կողմից ամենաշատը նշված նպաստող գործոնները	Ռանգ
Ինքնամոտիվացիա	9
Մտածողության ճկունություն	9
Անորոշության հանդեպ հանդուրժողականություն	9
Փորձագետների կողմից ամենաքիչը նշված նպաստող գործոնները	Ռանգ
Հետաքրքրություն նորի հանդեպ	4
Ռիսկի հակվածություն	3

Անցնելով ստեղծարարությանը նպաստող գործոնների վերլուծությանը՝ նշենք, որ ըստ ուսուցիչների՝ իրենց ստեղծարարության դրսևորմանը ամենաշատը կնպաստեն հետաքրքրությունը նորի հանդեպ, ինքնավստահությունը, ինքնարտահայտման ազատությունը, ինչպես նաև մտածողության ճկունությունը, բազմակողմանի գիտելիքները և անսովոր համադրություններ կատարելու մտքի խաղը: Մինչդեռ անորոշության հանդեպ անհանդուրժողականությունը ամենաքիչը կնպաստի նրանց ստեղծարարության դրսևորմանը: Այս արդյունքը հետաքրքիր է, որովհետև կրթության համակարգային ու ստանդարտացված միջավայրը արդեն իսկ տալիս է բավականին մեծ հստակություն և որոշակիություն, և դա կարող է լինել պատճառ, որ ուսուցիչները չեն գնահատում անորոշության հանդեպ հանդուրժողականությունը որպես նպաստող գործոն: Այսինքն՝ առկա որոշակի ու հստակ վիճակը և պայմանները, ըստ նրանց, բավարար են ստեղծարարության դրսևորման համար (տե՛ս աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Ուսուցիչների կողմից ամենաշատը նշված նպաստող գործոնները	Ռանգ
Հետաքրքրությունը նորի հանդեպ	8
Մտածողության ճկունությունը	8
Շատ գիտելիքները	8
Ինքնավստահությունը	8
Անսովոր համադրություններ կատարելը	8
Ինքնարտահայտման ազատությունը	8
Ուսուցիչների կողմից ամենաքիչը նշված նպաստող գործոնները	Ռանգ
Անորոշության հանդեպ հանդուրժողականությունը	4

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ ուսումնական գործընթացում ստեղծարարության մասին խոսելիս շեշտը դնում ենք այն ստեղծարարության վրա, որը կարևորում է խնդիրների վերհանումը և լուծումը նոր ու ինքնատիպ ձևով, նորարար գաղափարների և դրանց հիման վրա արդյունքի ստեղծումը: Այս տեսանկյունից կարևոր է զարգացնել ստեղծարար՝ դիվերգենտ, ոչ շարժն և լատերալ մտածողությունը, ինչպես նաև անձնային մի շարք որակներ: Ուսուցիչների դեպքում այդ անձնային որակներն են՝ ինքնավստահությունը, հաստատակամությունը, սովորելու ցանկությունը, հումորը, փորձին բաց լինելը, հուզական զգայունությունը, եռանդը և հավակնությունները, նորմերը կասկածի տակ դնելը, կոնֆորմիստ չլինելը, գրավիչ բարդությունը, գեղագիտական ուղղվածությունը, ռիսկի դիմելը:

Այս որակները նպաստում են ուսուցիչների ստեղծարարության դրսևորմանը: Դրան գումարվում է նրանց ունակությունը՝ գիտելիքն օգտագործելու պրակտիկ և նորարարական ձևով, ներգրավվածություն ապահովելու դասապրոցեստում, հնարավորությունների վրա հիմնված, դիվերգենտ պատասխաններ ակնկալող հարցեր տալու, որոնք հաշվի են առնում աշակերտների փորձը և տեսակետները:

Իսկ ստեղծարարությունը խոչընդոտել կարող են նշված անձնային որակների բացակայությունը կամ թույլ զարգացածությունը, ինչպես նաև արտաքին պայմանները՝ ստանդարտ ուսումնական պլանները և համակարգային մոտեցման բացակայությունը, երբ պատասխանատվությունը մնում է ուսուցչի վրա: Ստեղծարարության դրսևորումը խոչընդոտել կարող է նաև ուսուցչի բացասական վերաբերմունքը ստեղծարարության արդյունավետությանը: Մինչդեռ գիտելիքի կայուն հիմքը և ստանդարտների առկայությունը, հակառակը, կարող են նպաստել ստեղծարարության դրսևորմանը և դրա տված արդյունքին, քանի որ ստեղծարարության արդյունքը կախված է գիտելիքներից և պետք է լինի կիրառելի՝ հաշվի առնելով առկա սահմանափակումները:

Ամփոփելով փորձարարական հետազոտության արդյունքները՝ կարող ենք նշել, որ թեև մրցակցությունը և պարզևատրումը տեսականորեն ընդգրկված են ստեղծարարության դրսևորմանը խանգարող գործոնների շարքում, սակայն ուսուցիչները դրանք ավելի քիչ խոչընդոտող են համարում: Սա նշանակում է, որ նրանք կարող են պարզևատրման ակնկալիքով մրցակցել ստեղծարար արդյունք ցույց տալու համար: Ուսուցիչները կարծում են, որ իրենց ստեղծարարության դրսևորմանը ամենաշատը խանգարում է անտարբերությունը: Սա մի կողմից կարող է լինել հետաքրքրության պակասը ուսուցչի մեջ, մյուս կողմից՝ աշակերտների, ծնողների կամ տնօրենի կողմից գնահատված լինելու պակասը: Այս է վկայում նաև այն, որ ուսուցիչները կարծում են, որ աշակերտների համար ավելի քիչ կարևոր է, որ

ուսուցիչը ստեղծարար լինի, քան հենց ուսուցչի համար: Ուսուցիչները կարծում են, որ իրենց ստեղծարարության դրսևորմանը կնպաստեն ինքնարտահայտման ազատությունը, ինքնավստահությունը, մտածողության ճկունությունը, բազմակողմանի գիտելիքները, անսովոր համադրություններ կատարելը: Փորձագետների կողմից նշված խոչընդոտող ու նպաստող գործոնների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ նրանք ակնկալում են ուսուցիչներից ինքնավստահություն, անորոշ պայմաններում գործելու կարողություն, մինչդեռ չեն խրախուսում նորի հանդեպ չափից շատ հետաքրքրվածությունը և ռիսկի դիմելու հակվածությունը: Փորձագետները կարծում են, որ ուսուցիչների ստեղծարարությանը կարող են խանգարել ոչ այնքան ընդհանուր վատ պայմանները և շարժն մտածողությունը, որքան նորի հանդեպ վախը, անվստահությունը և պարզևատրումը: Այս ուսումնասիրության արդյունքները հետաքրքիր են այնքանով, որ փորձագետները ուսուցիչներից ակնկալում են ստեղծարարություն, մյուս կողմից կարևորում են, որ այդ ստեղծարարությունը համապատասխանի համակարգի սահմանափակումներին, ավելի շատ հիմնված լինի ուսուցչի նախաձեռնողականության և մոտիվացիայի, քան պարզևատրումների, խրախուսումների և արտաքին միջավայրի պայմանների վրա: Մինչդեռ ուսուցիչները շեշտում են ոչ միայն իրենց անձնային ստեղծարար որակների առկայությունը, այլև արտաքին միջավայրի կողմից իրենց աշխատանքի կարևորումը և պարզևատրումը:

АСТХИК ГЕВОРГЯН – Факторы, способствующие и препятствующие проявлению креативности учителей. – Для адаптации изменений в системе образования к требованиям времени необходим креативный и гибкий подход, трансформация традиционной модели образования, что даст возможность обеспечить формирование у учащихся новых умений и навыков. Здесь первостепенна роль креативного учителя как примера для ученика. Цель статьи - представить факторы, способствующие и препятствующие проявлению креативности педагогов, особенности их проявления в армянской среде. С этой целью были изучены подходы к креативности в сфере образования, факторы, способствующие и препятствующие проявлению креативности. На основе подходов теоретиков креативности Нелке, Любарта и Роджерса была подготовлена анкета, которая использовалась в качестве исследовательского метода для изучения экспертов в сфере образования и педагогов. Анализ экспериментальных данных показал, что эксперты ожидают от учителей проявления креативности, которое будет соответствовать системным ограничениям, основанным больше на инициативе и мотивации учителя, чем на поощрениях и внешних условиях среды. Между тем учителя подчеркивают не только наличие у них личных креативных качеств, но и признание и вознаграждение своей работы со стороны внешней среды.

Ключевые слова: креативность, способствующие факторы креативности, препятствующие барьеры креативности, педагог, креативное обучение, дивергентное мышление, личностные качества креативности

ASTGHİK GEVORGYAN – *Factors Promoting and Hinding the Expression of Teachers' Creativity.* – In order to adapt the changes in the educational system to the imperatives of time, a creative and flexible approach and a transformation of the traditional education model is needed, which will provide an opportunity to ensure the formation of new skills for students. In this case, the role of the creative teacher as an example for the student is paramount. The purpose of the article is to present the factors contributing to and hindering the manifestation of teachers' creativity, their peculiarities in the Armenian environment. For this purpose, the approaches to creativity in the field of education and the factors contributing to and hindering the manifestation of creativity were studied. Based on the approaches of creativity theorists such as Nelke, Lubart and Rogers, a questionnaire was prepared, which was used as a research method for the study of experts in the field of education and teachers. The analysis of the experimental data showed that experts expect teachers to show creativity that will comply with system constraints, based more on the initiative and motivation of the teacher than on rewards and external environmental conditions. Meanwhile, teachers emphasize not only the presence of their personal creative qualities, but also the recognition and reward of their work by the external environment.

Key words: *creativity, factors contributing to creativity, barriers to creativity, teacher, creative teaching, divergent thinking, personal qualities of creativity*